

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Боженко Анастасії Олегівни
«Формування міського способу життя у другій половині XIX — на
початку XX ст. (на матеріалах м. Харкова)»
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Дисертаційна робота Боженко Анастасії Олегівни “Формування міського способу життя у другій половині XIX — на початку XX ст. (на матеріалах м. Харкова)” присвячена вивченню урбанізаційних процесів, які стали особливо виразними у пізньомодерний період історії України. Ця тема є недостатньо розробленою у вітчизняній історіографії, а втім, дуже важливою для розуміння процесів модернізації міст України. Модерні міста концентрували різноманітні види капіталу, владних інститутів, освітніх та медичних закладів і закладів дозвілля, тому зростання рівня міського життя та поява нових можливостей притягували мешканців дрібніших поселень. Процеси такої інтенсивної урбанізації тривають і в наш час, а отже, вивчення їхніх джерел дає змогу краще розуміти проблеми, які мають сучасні українські міста.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що урбанізація, починаючи з другої половини XIX століття почала відігравати все більше значення у соціально-економічному розвитку Російської імперії, міста ставали своєрідними акумуляторами капіталів. Це призводило до змін у соціальній структурі та повсякденних практиках населення міст, що все більше і більше відділяло їх від сільських мешканців. Водночас, вплив селян у міста через індустріалізацію також сприяв взаємопроникненню та трансформації міської та сільської культури. Тому не може викликати сумнівів те, що процеси урбанізації та формування міського способу життя набувають неабиякої важливості в контексті соціального розвитку. Вивчення

урбанізації другої половини XIX — початку XX ст. дозволяє прослідкувати генезу багатьох процесів, які відбуваються сьогодні, що надає роботі не лише наукової, але й практичної актуальності.

Робота виконана на кафедрі історії України та відповідає Паспорту спеціальності 07.00.01 – «історія України» за таким напрямком досліджень: «Українські землі у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій». Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідницької теми кафедри «Політична та соціально-економічна історія України (др. пол. XVIII — XX ст.)».

Дисертаційна робота ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності, в ній використовуються як загальнонаукові методи (аналізу та синтезу), так і спеціальні (статистичний, контент-аналіз, картографування), що дозволяє комплексно вивчити поставлену наукову проблему та досягти міждисциплінарного зв'язку соціології, історії та урбаністики.

На наш погляд, у дисертаційному дослідженні чітко і достатньо обґрунтовані мета, завдання дослідження, предмет, об'єкт, наукова новизна, хронологічні й територіальні межі

Перший розділ присвячений історіографічному огляду дисертації, де авторка розглядає концептуальні проблеми міської історії у вітчизняній та закордонній гуманітаристиці. Автор констатує, що в українській історіографії розвиток урбаністичних студій відбувався досить суперечливо, тому дисертантка хронологічно виділяє три періоди: 1) імперський (кінець XIX – початок XX ст.); 2) радянський; 3) сучасний (з 1990-х рр.). Зокрема, авторка акцентує увагу на тому, що історіографія міської історії не зовсім вкладається в традиційну парадигму, оскільки під час радянського періоду, особливо у 1930-х-1970-х рр. міська тематика не була актуалізованою. Навпроти, сучасна українська історіографія не залишилася осторонь проблем урбаністики. За часи незалежності дослідники намагалися перейти на новий рівень вивчення міст, про що свідчить низка ґрунтовних робіт, зокрема, праці В. А. Алькова, О. Л. Вільшанської, В. В. Кравченка, В. Л. Маслійчука,

Т. В. Портнової, Д. М. Чорного та ін. Однак, слід зазначити, що подекуди історіографічний огляд перетворюється на бібліографічний, бракує аналітичності.

Джерельна база, яка складається із письмових джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали, преса, джерела особового походження), аудіовізуальних (листівки та фотографії) та картографічних, є широкою та репрезентативною для вирішення наукової проблеми. Особливо потрібно звернути увагу на використання візуальних та картографічних джерел, які все ще є новими для української історіографії.

Вагомую частиною джерельної бази дослідження є неопубліковані архівні документи діяльності державних і місцевих органів влади. Насамперед це документи з фонду канцелярії харківського губернатора (Ф. 3), фонду управління поліцмейстера (Ф. 52) та поліційних дільниць (Ф. 121–129; 170, 175, 176, 179, 180–184), місцевого самоврядування (фонди Харківської міської управи (Ф. 44, 45), доповіді членів Харківської міської думи), присвячені аспектам благоустрою та формування міського простору, зокрема озелененню міста, побудові інфраструктури, стану справ у сфері благоустрою тощо.

Інформаційно насиченим видом джерел, що безпосередньо відбиває історію міського способу життя, є місцева преса; саме тому в дослідженні використано як щоденні газети “Утро” та “Южный край”¹⁸, так і сатиричні видання, наприклад, журнал “Жало”¹⁹. Щоденна преса дає змогу дослідити міські практики поведінки, емоційні реакції на події, які відбувалися в міському просторі, ритм міського життя тощо. Потрібно зазначити, що дисертантка досить професійно демонструє роботу з джерелами.

У **другому розділі** авторка розглядає формування модерного міського простору, зокрема, досліджує динаміку зростання міської території та включення передмість до міського простору, показує розвиток комунальної та соціальної інфраструктури, її поширення на територію міста, а отже і створення умов для формування міського способу життя.

У третьому розділі дисертантка торкається вже соціального виміру урбанізації, аналізуючи зміни у соціальній драбині міського суспільства, зокрема велику увагу вона приділяє трансформаціям еліти, яка і відігравала головну роль рушія модернізаційних змін у місті, а також досліджує нові міські практики повсякдення, які ставали можливими завдяки створенню відповідних умов, про які йшла мова у попередньому розділі.

Привертає увагу підрозділ 3.2, у якому дисертантка досить вдало розкриває проблему гендерного характеру, а саме так звану «війну з капелюхами», коли у громадському транспорті виникали конфлікти через занадто великі капелюхи та шпильки у жінок, через що було навіть запропоновано не впускати жінок з ними у вагони так само як нетверезих та людей, одягнених у брудний одяг. Цей досить цікавий казус, однак, був вирішений у практичній площині окремим пунктом у правилах поведінці у трамваї, який забороняв проїзд панянкам у капелюхах на шпильках. Цим прикладом авторка демонструє гарну ілюстрацію колориту міського життя міста Харкова початку XX століття.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (сім підрозділів), висновків, списку використаної літератури (484 позицій на 40 сторінках) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 253 сторінки, обсяг основного тексту – 158 сторінка. Загалом, **структура** дисертації є чіткою та підпорядкованою меті та завданням, поставленими дисертанткою.

Авторка намагалася виділити власні критерії для східноєвропейської моделі модерного міста, що є позитивним методологічним моментом, хоча вважаємо, що цей аспект ще потребує уточнення та узгодження з моделями, що вже існують.

Використовуючи сучасні методи гуманітаристики, авторці вдалося переконливо показати у динаміці розвиток міського простору, чому допомагають, зокрема додатки (порівняльні таблиці, плани міста з нанесеною інфраструктурою). Позитивним моментом є порівняння з іншими губерньськими містами Російської імперії, хоча цей аналіз і потребує

поглиблення у подальшому. Не менш важливим є виділення індустріальних об'єктів, які були потужними центрами для тяжіння інфраструктури.

Дисертантка розглянула районування міста, причому не лише офіційне, але й у свідомості мешканців міста. Головним аспектом постає розрізнення центру та периферії, що дозволяє порушити дискусію про межі поширення міського способу життя у просторі та сприйняття певних територій як міських.

Достатньо переконливим виглядає і аналіз соціальної структури міста. Авторка справедливо приділяє більше уваги міським елітам, адже саме вони були володарями економічного та інтелектуального капіталу, який давав змогу змінювати міський простір, проте середні та нижчі прошарки населення також досліджуються, зокрема, їхнє пристосування до новітніх модерних умов.

Ще одним ключовим аспектом дисертації є нові повсякденні практики, які з'явилися внаслідок модернізації міського простору. Зокрема, увага приділяється мобільності харків'ян, а відповідно, і новим стилям споживання міського простору.

Вищезазначені твердження є основними компонентами новизни дисертаційного дослідження, тож ми бачимо, що **наукова новизна** дисертації є беззаперечною, а висновки є переконливими.

Практичне значення роботи полягає в тому, що надбання авторки можна використовувати як у загальних курсах з історії України, так і у спецкурсах з історичної урбаністики, соціальної історії Російської імперії, історії повсякденності, а також як матеріали для посібників.

За темою дисертації авторкою було опубліковано 18 наукових праць, з них 5 — у фахових виданнях України, 1 — у закордонному, 9 — у збірках матеріалів конференцій, 3 — в інших виданнях, тож **апробація** є повною та не викликає заперечень.

Зміст автореферату повністю відповідає змісту дисертації. Дисертаційна робота є завершеним та самостійним дослідженням.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу А. О. Боженко, її актуальність, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, вибір методологічних підходів, вагомий науковий доробок історіографічної та джерельної бази, варто зазначити, що дисертаційне дослідження, як і кожна наукова робота, не має межі вдосконалення, містить низку дискусійних положень та рекомендацій.

Так, тема дослідження є достатньо широкою, деякі аспекти досліджено досить стисло, їм бракує глибини (наприклад, підрозділ, присвячений структурі міста, проблеми маргіналізації населення міста тощо). Іноді перехід до нового аспекту не зовсім логічно пов'язаний з попереднім.

Дискусійним є і використання авторкою методології західних авторів (підр. 1.2). З одного боку, це є позитивним явищем, з іншого ж, на наш погляд, теорії, створені на матеріалі міст Західної Європи варто накладати на місцевий матеріал більш обережно.

Присутні і недоліки, пов'язані з неузгодженістю тексту. Приміром, розглядаючи джерельну базу роботи, авторка вказує на важливість мемуарів Христини Алчевської (с. 48), проте надалі за текстом посилань немає.

Слід звернути увагу на те, що у дисертаційному дослідженні є ґрунтовні таблиці, але, на жаль, вони не охоплюють весь період..

Загалом текст дисертації написаний чудовою українською мовою, але часом трапляються стилістичні неточності (ст. 29, 37, 47, 49, 79, 81, 109, 133).

Дисертантка досить ретельно аналізує сучасні наукові дослідження М. Ю. Тахтаулової, А. В. Скиданової, В. А. Алькова, бажано було б також звернути увагу на докторську дисертацію М. Д. Чорного «Міста Лівобережжя України наприкінці XIX – поч. XX ст.», яка є вагомим науковим доробком досліджуваної теми.

У дисертації є факти, які потребують більш ретельного дослідження. Так, на ст. 107 у підрозділі 2.2 авторка пише: «...лікарні почали спеціалізуватися, зокрема, у 1908 році з'являється офтальмологічна лікарня Л. Гіршмана», але не зовсім зрозуміло рівень кваліфікації лікарів та як це

відображалось на здоров'ї харків'ян. Також бажано було б з'ясувати, яким чином надання медичної допомоги у спеціалізованих лікарнях відрізнялося якісно від загальних.

Проте вищезазначені зауваження опонента, в цілому, мають рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Таким чином, дисертація Боженко Анастасії Олегівни «**Формування міського способу життя у другій половині XIX — на початку XX ст. (на матеріалах м. Харкова)**», яка є самостійним науковим дослідженням, що є суттєвим внеском у розробці актуальних проблем історії міста Харкова. відповідає вимогам п.11 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – **Боженко Анастасія Олегівна** заслуговує їй присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри
соціально-економічних дисциплін
Харківської гуманітарно-педагогічної
академії МОН України

В. Олянич

Олянич В. В.

Підпис *Олянич В. В.*
Засвідчую
Начальник відділу кадрів
«*ВВ*» *грудень* 20 *18* рік

Візрук отримано: 27.12.2018
Генеральний секретар
Майстренко В. С.